

**Druhá přednáška: Metafora sociální smlouvy
7. října 2003**

Minule: *Filosofie jako hledání orientace - Etika jako hledání zásad soužití - Svoboda jako důvod potřeby etiky - Jak vstupuje svoboda - Svoboda jako plnost lidství - Rub svobody: ztráta samozřejmosti - Jak lidé reagují: odmítají změnu nebo odmítají etiku nebo zamýšlejí se*

Tradiční etika: vštěpování zásad dobrého chování - být pracovitý, poslušný vrchnosti a věrný císaři, chovat se podle zvyklostí. Poslušnost samozřejmá. Když dojde k otřesu samozřejmosti svobodou, potřebujeme nové důvody, proč se řídit pravidly. Tak v 17. století vzniká

Metafora společenské smlouvy

Typická pro věk osvícenství, kdy dochází ke zhroucení tradičního hodnotového systému a s tím **společenského tmelu**
Tradiční soudržnost opravdu tradiční, návyková (králové „z milosti boží), vychází z představy, že společnost a její pravidla jsou od počátku, nezpochybnitelná, problém je jen je dodržovat
 Odtud představa, že etika je zbytečná, stačí věrnost tradici
 S jejím rozpadem vzniká *potřeba ospravedlnit společné zájmy*.
 Ty možné chápat minimálně: základní pravidla, abychom se nevyvraždili, jinak přijímáme morálku boje
 Nebo společné zájmy zahrnují předpoklady civilizovaného soužití: **nejen pravidla, nýbrž i předpoklady soužití**

Individualistický věk po rozpadu tradiční společnosti užívá metaforu společenské smlouvy: je to, jako by se lidé dohodli, jako švýcarští spříseženci, na společných pravidlech, která svoji platnost odvozují ze smlouvy

čili etika platí, protože jsme se na tom dohodli!

Jako smluvní ceny: zkusili jste někdy smlouvat u zubaře?

Jak si máme představit počátky společnosti?

Faktografie minimální: u všech druhů existují řády
 u mravenců (ano, pohřbívají své mrtvé) naprosto rigidní, kolektivní totožnost
 u canidae nejvyspělejší, rozhodují se (pes váhá), smečka trestá prohřešky)
 u prvních lidských společností toto nahrazuje rigidní návyk, jako u Indiánů, Maori, prvotních Australanů
 Zda se, že de facto to nebyla ani idealizovaná společnost à la Rousseau, ani boj všech proti všem, nýbrž lockeovský základ

Jenže nejde o to, jak to skutečně bylo v červánkách dějin, nýbrž jak chápeme a chceme chápat společnost dnes

Hobbesův návrh autoritářský - vzdává se naděje, předává moci

Rousseauův populistický - nostalgie po zlatém věku

Lockův demokratický - doufá, že bude možné budovat společnost

Smlouva není důležitá jako skutečnost, *nýbrž jako symbol*

Každá společnost využívá symboly sounáležitosti - reformace

Husa, protireformace Václava a Nepomucenského, obrození

osvícenský humanismus požehnaný a bratrstvím

V lidském soužití nejde o to, co bylo, nýbrž o smysl našeho soužití

Proto lidé vytvářejí příběhy, které jejich konání „dávají smysl“ - z nichž odvozujeme, co je dobré, co zlé, co záhodné, co zavrženíhodné

Jako obrození vytvořilo příběh o boji Čechů s Němci, Češi nositelé humanity - tak filosofové se pokouší o příběh, jak došlo k založení společnosti ne aby popsali fakta, ale aby poskytli hodnotovou orientaci

Tři možné přístupy jako příklad:

- ⇒ tři kluci se málem pozabíjejí, obrátí se k staršímu o ochranu - společenská smlouva podle Hobbese!
- ⇒ tři kluci v naprosté shodě, všichni vědí, co chtějí, žádná práva, žádné nároky, jen dokonalá shoda, jeden za ně mluví - totéž podle Rousseaua
- ⇒ tři kluci celkem vycházejí, ale aby si usnadnili život, stanoví si společným souhlasem pravidla, vyberou jednoho, aby podle nich rozhodoval a konal - totéž podle Locke

Totéž, když to dělají dospělí:

Thomas Hobbes (1588-1679) myslí, že ne: nepopisuje skutečnou událost, nýbrž implicitní zásady lidského soužití, které se projevují na př. ve stuartském absolutismu a v Cromwellově revoluci - v absolutistickém pojetí je smlouva nutně symbolická

Jean Jacques Rousseau (1712-78) podobně má za to, že popisuje dynamiku lidského žití, ne jednorázovou událost - v tradicionalistickém pojetí je smlouva nutně implicitní

John Locke (1632-1704) jediný, který společenskou smlouvu chápe jako skutečný kontrakt, podepsanou smlouvu po vzoru Dohody na *Mayflower* (1620) a potom dohody parlamentu s holandským králem Vilémem v sametová revoluci 1688 - pro Američany ústava z r. 1788 je takovou smlouvou. To odpovídá demokratickému pojetí

Trojí pojetí společenské smlouvy představuje zároveň trojí pojetí společnosti - a trojí pojetí etiky, jako **zbytečné** (Hobbes), jako **přirozené** (Rousseau), a jako **výtvaru lidského (roz)umu** na základě lidské situace (Locke)

Podívejme se zblízka:

Thomas Hobbes

Stoupenec svrženého krále Karla I, po jeho popravě prchá do Francie, tam píše svého Leviathana - a přesvědčí sám sebe, aby se vrátil, poddal se Lordu Protektorovi Oliveru Cromwellovi. Svě představy o životě čerpá z francouzského dvora, kde vyrůstal mezi stoupenci Karla II Stuartského. Jeho představa člověka: bezmezný egoismus, bezcharakterní pletichy franc. královského dvora

paradigma je materialisticko-mechanické:

popis mechanismu - světa, společnosti, člověka, všechno stroje
filosofie je mechanikou přirozených či umělých celků

přírodní zákon je výhradně popis, jak to je, jako zákon
přitažlivosti $f = \frac{1}{(m \cdot m')}:d^2$ (dědictví pozdních epikurejců)

Podle toho člověk je prostě hmota v pohybu, roztahuje se jako plyn a dělá si absolutní nárok na všechno („má právo“ = není na tom nic závadného, tak to prostě je. Vůle k moci (Nietzsche), sexualita a agresivita (Freud))

Člověk má také "rozum" - ne schopnost uchopit smysl, nýbrž kalkulační schopnost výhoda/nevýhoda, jsou schopní vykalkulovat, že boj všech proti všem zhoubný, je výhodnější uzavřít příměří, vzdát se nároku na všechno a zajistit si právo na něco.

Příklad hobbesianského kalkulu:

naprosto bezcharakterní, neváhá shodit spoluvězně, jen otázky výhody - a z té vyplývá morálka

Z toho H. odvozuje dvojí „přírodní zákon“ ve smyslu, že taková je přirozenost, tak jednají, jinak nemohou:

První, jako plyn se roztahuje všude, člověk si dělá nárok na všechno.

Druhý, jako plyn se roztahuje cestou nejmenšího odporu, tak i člověk jde snazší cestou, a tou je *omezení nároků* výměnou za totéž u druhých.

Člověk NENÍ SCHOPEN jiného než egoistického zájmu, ale je schopen vykalkulovat výhodnost sebeomezení - a to je **společenská smlouva, vlastně kalkul výhodnosti**

Problém: kdo zaručí, že se smlouva bude dodržovat?

Společenská smlouva je dohodou, že všichni odevzdáme moc či pistole jedinému vládcí, výměnou za osobní bezpečnost
(Metafora Wyata Earpa (árp))

Smlouva s vladařem:

Občané se vzdávají všech a jakýchkoliv práv ve prospěch vladaře výměnou za zajištění osobní bezpečnosti

Vladař může požadovat cokoli (i konformitu ve víře) když zajistí klid a bezpečnost

Jediný prohřešek vladaře je slabost, která povoluje ohrožení pokud je silný a zaručuje bezpečnost, poddaný povinen poslušností

(Proto se Hobbes poddal Cromwellovi, ač psal na obranu Karla)

Legitimní je ten vladař, který de facto účinně vládne (u nás nacisté, komunisté??)

Hobbesovo pojetí přijde ke cti po prudkých změnách, které zpochybní samozřejmějnosti a ctnosti, vytvoří situaci boje egoistů bez občanské společnosti - zdá se jako jediná možnost, dokud nevypěstujeme občanské ctnosti

Avšak kritika Hobbesova pojetí

--absolutní egoismus není nikdy pravda, i v nejhorším lidé usilují o přátelství. Pokud je to pravda, není možné hovořit o smlouvě, jen o podrobení s podmínkou záchrany bezpečnosti

--není slučitelné s demokracií: pokud demo není jen způsob výběru vladaře, nýbrž *způsob vlády* založený na auto-nomii, pak musíme předpokládat schopnost dobré vůle, sebeomezení. Jinak jen policejní stát

Machiavelli považoval egoismus na neřest, ne povahu: To teprve Hobbes

* * *

Proti revolučním individualistům Hobbesovi, Machiavellimu, předchůdcům pozdějšího liberalismu a našeho liberalismu se staví tradicionalista Jean-Jacques Rousseau, předchůdce pozdějšího konservatismu a fašismu (také silně ovlivnil Engelse!)

Jean-Jacques Rousseau

představuje pravý opak: individualita je pro něho pokles, neřest, nemoc člověka. Autentické bytí kolektivní, založené na hřejivých citech a známých tradicích společného Já, *moi commun*, oproti chladnému, individualizujícímu rozumu

Vysněná společnost pro něho je rodina (nebo Nový Jerusálém?) kde nejsou zákony ani donucení, protože lidé se plně ztotožňují se společným Já: my jsme rodina, vycházíme bez pravidel, dobrou vůlí

Příběh, který vypráví:

- ⇒ v *prvopočátku* lidé ještě nejsou lidé, žijí jako dravá zvířata, kterou si Rousseau představuje individualisticky. Žije mimo pravidla dobra a zla, mimo pravidla obcování
- ⇒ *Dospívají* do pravého lidství, když se stávají součástí kmenového společenství na malém městě, kde je život kolektivní. Vládne „obecná vůle“ - das 'man'. Příklad z Lenina, O státu a revoluci!
- ⇒ *Klesají* reflexí, rozumem, který individualizuje a vytváří potřebu smluvních vztahů. Proto „Mysliví člověk je pokleslý živočich“

Tento příběh nenabízí řešení, jen vidinu neodcizeného věku.

Společné já, bez konfliktu, kdo se liší, ten hřeší („jinak smýšlející“ = zrádce)

Vidina, která vábí: harmonické *moi commun*, vynořuje se v kolektivismu, v hlubinné psychologii

Problém: jak určit co je obecná vůle

kde se musíme ptát, je pozdě: tu je třeba cítit

pravá svoboda je ztotožnění, i vynucené protože *moi commun* je naše pravdivé, autentické JÁ

Tak Rozkolníkovi touží po trestu - a návratu

Představa, že donucení člověka pro jeho vlastní dobro, aby plně splynul se společností a tudíž svým pravým já, není násilí

Jenže *moi commun* prostě nelze nahradit smluvními vztahy Rousseau, filosof svobody, se tím stává filosofem totality

* * *

Máme opravdu na vybranou jen

buď bezbřehý egoismus a pevnou ruku, nebo romantismus a totalitu?

Kdo zná jen jedno, toho vábí druhé!

Nikoliv: demokracie je umění třetí cesty:

Praktický politik každodenní demokracie, John Locke:

Přirozeným stavem není ani boj, ani monolit, nýbrž prostě obcování

Lidé nejsou ani andělé, ani saně
 Většinou vycházíme, dovedeme se dohodnout
 Přirozený zákon není popis mechanického fungování,
 nýbrž svědomí a (polo)vědomí požadavků naší lidské situace

Dí Locke:

„Přirozený stav má svůj přirozený zákon, který jej řídí, závazný pro každého, a rozum, který je tento zákon, učí veškeré lidstvo, jen když se s ním poradí, že proto, že všichni jsou si rovni a nezávislí, nikdo nemá škodit druhému na životě, zdraví, svobodě nebo majetku.“

Druhé pojednání o vládě kniha II.6 (př. Jos. Král, Svoboda, Praha 1995, str. 32) - tento překlad můj

Rozum to podle Richarda Hookera (1553-1600), schopnost pochopit smysl a souvislost hodnoty (tedy ne rozum oproti citům, nýbrž smysluplnost.

Kde rozum, tam lidé žijí více méně společně i bez vladaře, jako kněží v pracovních táborech

Proč vůbec potřebujeme společenskou smlouvu?

v řadě vztahů vůbec ne - přátelství, manželství

Leč pokud ano, pak potřebujeme k upřesnění:

- ⇒ přírodní zákon je obecný požadavek dobré vůle, potřebujeme parlament, který by upřesnil, co znamená
- ⇒ potřebujeme soudce, který by rozhodoval ve sporných bodech místo střelby
- ⇒ potřebujeme někoho, kdo by vykonával rozhodnutí, místo davu kolemstojících

To jsou tři složky vlády, které ustavujeme smlouvou mezi sebou

Vládu si my, občané, najímáme jako agenta, který vykonává vůli nás všech (čili, všechna moc pochází z lidu)

**Avšak i to je moc omezená nezadatelnými právy, která se odvozují z „přírodního zákona“ (tj. z požadavků soužití):
 právo na život, zdraví, svobodu, majetek**

Tu je zjevná potřeba výkladu: právo na život a zdraví - ty ohrožuje kouření a automobilové výfuky!

Odbočení: tzv. „majetková práva“ se mohou stát záštitou útočného sobectví proti dobru všech i druhých jedinců, zcela proti duchu Lockových představ: jak sladit?

na př. ničení lesů - je to obsaženo v majetkovém právu?
 Locke si nebyl vědom problému: hovoří o *bohatství přírody*, my jsme si vědomi jejího ohrožení

Protiklad:

- ⇒ nárok na vlastnictví vede k vykořisťování přírody i člověka
 anonymními kartely, hrůza zničení země
- ⇒ anonymní vlastnictví vede k lhostejnosti a zpustošení

Jde o to,

- jak zajistit **zájmy celku** (např. potřeba určitého procenta zalesněných ploch) oproti individuálním zájmům (tržba z těžby)
- jak zajistit **dlouhodobé zájmy** proti okamžité výhodnosti (les jako zdroj vláhy)

Řešení v duchu Locka:

- ⇒ přirozené vlastnictví posvátné - vlastnictví v přirozeném stavu, vztah člověka a věci zakotvený v lásce a péči: osobní vlastnictví,
- ⇒ umělé vlastnictví které vzniká na základě společenské smlouvy a které může společnost regulovat (na př. auta!)

Základní problém etiky je právě to: jak zajistit dlouhodobé společné zájmy u živočišného druhu, který vnímá krátkozrace a sobecky?

* * *

Dodatek:

Oč jde v příkladu věžňova dilematu

ač (prý) lidé přirozeně a nutně jednají sobecky, je v jejich (dlouhodobém) sobeckém zájmu omezit svůj (okamžitý) sobecký zájem. Příkladem mají být dva političtí věžňové, které policie drží v izolaci a každému zvlášť udělá tutéž nabídku. Podepíš doznání, že jste oba členy teroristické organizace. Není na tom ani zbla pravdy, jenže vláda potřebuje záminku k zásahu proti určité zemi, bohaté na důležitou surovinu, a dožaduje na policii, aby jí ji obstarala. Mučení neuspělo. Proto by se policii hodilo, kdyby se oba věžňové doznali a zároveň usvědčili jeden druhého. Vyšetřovatelé proto nabízí každému věžni zvlášť:

Když podepíšeš a (křivě) **usvědčíš druhého, pak**

- když i on podepíše a dozná se, dostanete oba po pěti letech
- když on odmítne podepsat, dostane deset let za zapírání, ale ty půjdeš domů na podmínku, že jsi ho usvědčil

Když nepodepíšeš a **odmítneš (křivě) **usvědčit** druhého, pak**

- když on podepíše a usvědčí tě, dostaneš ty deset let a on půjde domů na podmínku, protože tě usvědčil
- když ani on nepodepíše, nebudeme nic mít ani proti jednomu, ale něco si najdeme, abyste oba dostali po dvou letech

Podle logiky autora příkladu, který zřejmě nikdy neseseděl, je tomu takto:

Krátkodobě je výhodné usvědčit nevinného:

- riskuji sice, že pokud se on přizná a bude svědčit proti mně, dostanu pět let, ale aspoň neriskuji deset let;
- a mám také naději, že on se nepřizná - vždyť nemá k čemu! - a já půjdu domů (a on na deset let za mříže)

Dlouhodobě je však výhodné vytvořit společnost, kde nikdo nikoho neshodí ,

- pak si bych si mohl být jistý, že nedostanu víc než dva roky;
- jenže zatím si jistý být nemohu: stojí za to riskovat deset let, abych vytvořil dobrou společnost?

Podle učebnic je to problém pro kalkul výhodnosti, ze kterého vychází, že prý

Nejlepší je být grázl mezi slušnými lidmi - pak si mohu být jistý, že ten druhý proti mně svědčit nebude, já ho s klidným svědomím pošlu na deset let do chládku a sám půjdu domů
Ujde to: být slušný mezi slušnými - pak se nemohu dostat domů, ale protože jsme oba slušní a neshodíme kamaráda, vím, že víc než dva roky nedostanu;
Je tvrdé: být grázl mezi grázly - pak sice bez váhání usvědčím kamaráda, ale on stejně usvědčí mě a oba si odsedíme po pěti letech;
Nejhorší: být slušný mezi grázly - já křivé svědectví nepodám, jsem slušný, ale můj kamarád grázl mě shodí, půjde si domů a já dostanu deset let.

[Osobně tento příklad považuji za odporný. Všichni, kdo si užili vězení, mohou dosvědčit, že tak političtí vězňové neuvažují. Pro ty je jasné, že jediná čestná alternativa je zatloukat, zatloukat, zatloukat a nikdy neshodit spoluvězně. Prostě vězňové myslí podle Kanta a formalistické etiky, o které se dovíme později.]

Avšak ti, kdo myslí podle Hobbese a Machiavelliho z příkladu vyvozují, že nejzáhodnější alternativa je být sám bezohledný grázl, zatím co všichni ostatní jsou slušní lidé, kterým mohu bezmezně důvěřovat, jenže ta je nemožná: jak se jeden zachová nečestně, ostatní budou následovat jeho příklad

A proto výsledek ryze sobeckého kalkulu bude, že se smíříme s méně záhodnou alternativou a budeme se všichni chovat slušně (ovšem pokud se mi naskytne příležitost, že mi to projde, využili toho a zachovám se podle první alternativy, ač na venek budu samá počestnost.

To se lidé učili jako etiku na mém předešlé působišti - a ostatně i u nás před deseti lety - a privatizovali podle toho. Sám si o tom myslím svoje. Co na to vy?